
VE RI
TAS

Razmere

gorenjskih kmetov okolo leta 1500.

Po arhivnih virih spisal

Anton Kaspret,
c. kr. profesor višje gimnazije v Ljubljani

V LJUBLJANI.
Založila c. kr. kmetijska družba. — Tisek Blasnikovih nasled.
1893.

Razmere

gorenjskih kmetov okolo leta 1500.

Po arhivnih virih spisal

Anton Kaspret,
c. kr. profesor višje gimnazije v Ljubljani.

V LJUBLJANI.
ložila c. kr. kmetijska družba. — Tisek Blasnikovih naslednikov.
1893.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAR 14 1963

I.

Nova doba je napočila gorotanskim Slovencem, ko so jih podjarmili Franki. Nemški oblastniki so si usvojili deželo in nje prebivalce ter oboje razdelili med sabo. Kdor se jim je uprl, zasužnili so ga, da je robotal na polji ali opravljal domača dela. Sčasoma so porobili na osnovi fevdstva malone ves narod, dasiravno so mu pustili stan in svet, dom in zemljo.

Sužnim kmetom je bila dolžnost, da so razven potrebnega živeža oddajali graščaku vse pridelke in obrodke. Sužnik je bil graščaku stvar, s katero je ravnal po svojem razsodku, kakor z drugo stvarjo imovine svoje; smel ga je kakor živino prodati, zamenjati, podariti in ga preseliti drugam. Vrhu tega je bila sužnost dedna in je prehajala od roda do roda.

Težki jarem prvotne sužnosti je zlajšalo blažeče krščanstvo. V starih časih so se sklepale zakonske zveze med sužniki le po volji graščakovi. Ako ta ni priznal sklenjenega zakona, tedaj ni bil veljaven; celo pravico je imel, razvezati zakonca in prodati družo. Ta in še marsikatera druga surovost se je končala, ko se je okrepilo in uveljavilo katoličanstvo. Najprej je zahtevala katoliška cerkev, da so se sklepali zakoni po cerkvenih zapovedih, in papež Adrijan († 1159. leta) izrekel je odločno, da se zakonski robovi nikakor ne smejo razporočati. Odslej so prestale samovoljne razveze poročenih sužnikov, in njih otroke so priznavali za zakonske. Le jedna dolžnost je vezala zaročence: morali so graščaku za ženitveno dovolitev plačati ženitníno (maritagium).

Toda ne samo cerkvi, ampak tudi graščakom je bilo na korist, da se je sužnim kmetom zlajšalo breme. Kmetje, s katerimi se je ravnalo kruto in trdosrčno, pobegnili so v mesta in trge, ali pa so se zatekli k pravičnejšim graščakom. Kolikor več kmetov je pobegnilo, toliko več je izgubil graščak dohodkov. Da so sužni kmetje često uhajali v mesta in trge, o tem pričajo vedne pritožbe kranjskih vlastelinov. Ako je hotel graščak sužnika pridržati zemlji svoji, moral se je odreči nekaterim preobtežnim pravicam. Prepustil mu je del zemljiških prihodkov, in odslej je bilo pridnemu hranljivemu kmetu sploh mogoče, pridobiti si osebno posestvo, s katerim je smel ravnati po svoji volji. Ali tudi to olajšilo ni popolnoma zadovoljilo kmeta; zato so morali vlastelini še dovoliti, da je prehajala pravica do zemljiškega uživanja na sužnikove otroke ali sorodnike.

Od XIII. veka so bila vsa zakupna zemljišča dedna; graščine so le jemale od dediča najdebelejšega vola, od vdove najlepšo obleko za mrtvašnico, kakor se še dandanes davek plačuje od dedščine.

Še bolj se je uredilo razmerje kmeta in vlastelina, ko so jeli zapisovati dolžnosti in davščine podložnikov v graščinske urbarje. V teh niso bili natančno zaznamovani samo davki, oziroma graščinski dohodki, ampak zapisano je bilo tudi, kakšno tlako in koliko dnij v tednu je moral posameznik tlačániti. Kar se je določilo, vezalo je dotičnika in dediče njegove. Naposled so se razmere tlačanov gledé na davščino, tlako, posedbo, užitno svojino in dedinsko zapustitev toli zboljšale, da je bilo med kmetom slobodnjakom in tlačanom le malo razločka.

Po tako urejenih pravnih odnošajih se je skoro okrepil kmetski stan. Že v začetku XIII. veka stojé povsod sêla, vasi in majhni trgi; zemljo v najodležnejših dolinah in na visokih planinah so ukoriščali. Kmetje, razvrščeni po srenjah, imeli so svoje zbore, pri katerih so se čitale njih pravice in dolžnosti in razpravljale njih težnje in pritožbe. Ako je bilo treba poravnati prepire, sestavili so posebne komisije, pri katerih so sodelovali njih zastopniki. Prvo mesto v občanih je imel župan, ki

je branil pravice posameznih kmetov proti graščakom in pravice graščakove proti kmetom.

To uspešno napredovanje so jele ovirati proti koncu XV. veka razne okolnosti; v notranji Avstriji, sosebno na Kranjskem, je pretila kmetom celó nevarnost, da izgubé vse pridobitve prejšnjih časov.

Veliko nadlog so provzročali kranjskim kmetom osebni boji, kakor tudi notranje in zunanje vojske. Hudi časi so napočili deželi kranjski, ko je Andrej Baumkircher s tovariši svojimi razgrajal po deželi. Toliko škode je napravil dolžnim in nedolžnim prebivalcem, da se ne dá popisati. Ker ni Friderik III. storil ničesar, da bi poplačal najemnike Baumkircherjeve, morala je dežela za cesarja plačati dolgove in najèmščine, ako se ni hotela pogubiti. Naložil se je takozvani osebni davek vsem stanovom. Plačevali so po svojih dohodkih škofje, opatje, duhovniki, grofje, baroni, gospodje, vitezi, plemenitniki, meščanje, trgovci, rokodelci, hlapci, vdove in vsak kmet na svojem posestvu po jeden goldinar; kdor pa je imel celo pristavo, po 24 vinarjev; na celem zemljišči 12 vinarjev, gostač in kočar po 8 vinarjev, vdova polovico tega, kar bi moral plačati mož, dečki, deklice, celó dojenci po 4 vinarje.[1])

Skoro po teh zmedah pridere še grozovitejši sovražnik v deželo. Od leta 1471. so Osmani skoro neprestano napadali notranjo Avstrijo, sosebno Kranjsko, katero so v 22 letih, od leta 1471. do 1493. oplenili in opustošili osemnajstkrat, ne da bi se jim kjerkoli postavili krepko v bran.[2]) Kakšen hrup je bil v kmetih, to pripoveduje letopisec Unrest z nastopnimi besedami: „Po plenitvi so zakričali vsi kmetje: Zakaj se niso gospodje in plemenitniki postavili Turkom v bran? Zakaj so jim prizanašali? Nemara, da je ‚junaška‘ gospôda skrivaj potegnila s Turki?“ — Ne gledé na škodo, katero so Turki provzročili kmetom, da so jim opustošili polja in t vnike, požgali poslopja in hiše, in odvedli jetnike v s nost — samo leta 1475. so ujeli 20.000 ljudij in po-

[1]) Unrest, letopis p. 565—569.

[2]) Prvi turški konjiki so prihruli na Kranjsko leta 1396.

žgali 200 vasij — zahtevale so se od kmeta še druge oprave.

Ker jih ni ščitil niti deželni vladar, niti jih ni branilo deželno plemstvo, dasi je bila to obema dolžnost, sezidali so si kmetje sami taborišča. Ogradili so namreč griče ali pa utrdili cerkve; in semkaj je pobegnilo kmetsko ljudstvo z imovino svojo, kadar so se bližale tolpe razbojniške.

Razven tega so morali kmetje tlačaniti še pri utrjevanji mest in trgov. Cesar Friderik je l. 1475. ukazal vsem prelatom, plemenitašem, oskrbnikom in uradnikom na Kranjskem, da morajo v ta namen pošiljati svoje sužnike in podložnike v mesta, kadarkoli bi zahteval deželni glavar. Z jednakim ukazom (dné 23. vinotoka leta 1492.) je naročil vsem podložnikom, bivajočim okolo dve uri hodá od kočevskega mesta, da morajo tlačaniti pri obzidavanji in utrjevanji mesta.

Ti ukazi so le zadeli kmete, naseljene blizu mest, toda cesar Friderik je razglasil še drugo povelje, ki je bilo na kvar vsem kmetom.

Znano je, da so imeli v tedanjih časih le meščanje pravico tržiti. Zategadelj in da se odškodijo meščanje za žrtve, katere so prinašali o vojski, prepovedal je cesar kmetom večkrat, da ne smejo tržiti z živino, vinom, žitom in drugimi živili na kmetih, cerkviščih ali drugje zunaj mest. Opiraje se na take ukaze, prepovedala je bleška gospóščina l. 1502. oba sejma pri cerkvi Sv. Jovana v Bohinji;[1]) takisto so dali Radovljičanje leta 1515. trikrat oklicati, „da nihče ne sme na kmetih kupovati ali prodajati; kdor prodaja drugje, plača 5 mark šilingov globe“;[2]) celó obrtnikom in krčmarjem so prepovedali, da bi obrtovali na deželi.

Silno razljučeni so bili kranjski kmetje zato, ker so si vlastelini trudili svoje dohodke pomnožiti s tem, da so zvišali vse davščine, denarne in osebne, katere so

---

[1]) Iz bleškega arhiva VIII. Vire, na katere se sklicujemo, priobčili smo v izvestji muzejskega društva leta 1889. (I—XII.)

[2]) XI.: »dass niemant solt nicht verkauffen oder kauffen auf dem gay, sunder in der stat Radmannstorff« i. t. d.

jemali od podložnikov svojih. Omenili smo že prej, da so bile vse dolžnosti in davščine podložnikov in njih upravičene terjatve zaznamenovane v graščinskem urbarji. Toda zaradi mnogih dolgotrajnih vojská, v katere sta bila zapletena Friderik in Maks, nalagalo se je plemiškim posestnikom čimdalje več davkov. Ko plemstvo naposled ni izhajalo z urbarskimi dohodki svojimi, nakladalo je podložnikom davščine več, nego je bilo določeno v urbarjih. Da se izterjajo redni in izredni davki, katere sta zahtevala cesar Friderik in Maks za vojne svoje, da se dalje pokrijejo troški za dragoceno orožje in se gradovi dobro ohranijo, zvišali so vlastelini vse davščine in vrhu tega uvedli nove naklade in nenavadno tlako.

Često se je pripetilo, da so umorili sužnike, odvedli jih v sužnost, ali da so ti zaradi prevelikih davkov ostavili zemljišča in šli služit k meščanom ali pravičnejšim graščakom. Ako so ostala zemljišča neobdelana, ako se njive niti niso posejale za silo, odškodili so se graščaki za izgubljene dohodke s tem, da so zahtevali tem več davščin od ostalih tlačanov.

Silno slabo se je godilo podložnikom zastavljenih graščin. Imetniki in upravniki takih graščin so povišali vse davke in sleharno tlako, da bi se le kolikor moči okoristili, dasiravno so bili zavezani z reverzi, zahtevati le davke zapisane v urbarjih. Kadar se je pobirala deželna naklada, katero so razpisali stanovi na posamezne graščine, naložili so graščinski imetniki vsoto, katero bi morali plačati sami, svojim podložnikom; ti so tedaj poleg navadnih urbarskih davkov plačevali tudi izredne naklade. Zaradi takovega tlačenja so se pritožili med drugimi tudi stodvorski občanje v Bohinjski dolini leta 1500.: „Mi tlačanje cesarskega veličanstva prosimo prav ponižno, da nas ne tlačijo, da ostane pri tem, kar je bilo doslej, sicer ostavimo zemljišča, zakaj prehudo nas zatirajo in obtežujejo; često smo potožili nadloge svoje, toda le malo se je obrnilo na bolje.“ [1]) Takih nezadovoljnih podložnikov je bilo baš na Kranjskem mnogo; ko so

---

[1]) II.: »Wir der kays. Majestät ärmleut piten mit aller vnterthänigkeit vns bey alt herkommen nit gedrungen werden« i. t. d.

namreč izmrli ortenburški in celjski grofje (leta 1457.), zastavil je cesar mnogo graščin plemenitnikom in ministerijalcem. [1])

Ker so se toli pogostoma poviševali davki, bili so kmetje do cela preverjeni, da se z uplačanimi vsotami okoriščajo le graščaki, ne pa cesar; in to mnenje je vznemirilo celó blagomisleče in zvesto udane podložnike. Tako so se leta 1490. pritožili Selčanje, Ločanje in Železnikarji pri brižinskem škofu Sikstu zaradi prevelikih davkov. Za blaginjo svojih podložnikov skrbeči knez je poslal pritožnikom pismo, v katerem jih je poučil o resnični porabi plačanih davkov in zajedno zagotovil, da jih sploh ne misli obložiti z novimi davki, kakor drugi graščaki. „Kolikokrat smo vam odpisali, da nismo obdržali ne vinarja, ampak stanovi prejemajo denar in sicer za vladarja in cesarja našega. Kako morete tedaj reči, da pobira upravnik denarje zase ali za nas? — Rekli smo tudi našemu upravniku, da ne mislimo nobenega podložnika obtežiti z novimi davki, ali zahtevati od vas, česar niste dajali prednikom našim. Zatorej bodite pokorni in izkažite se našemu upravniku, kakor je pristojno nam in škofiji naši.“ [2])

Navzlic tem zagotovilom so ostali kmetje pri svojem prvem mnenji. Še 1515. leta so izrekli bohinjski Česnjičanje v pritožbi, katero so poslali cesarju, da ne bodo dajali nobene naklade. Samo če bi jih cesarsko veličanstvo samo zahtevalo od njih in v ta namen naravnost poslalo občanom zapečateno pismo, hočejo radovoljno dati vse, česarkoli bode želelo cesarsko veličanstvo, in če treba, žrtvovati tudi življenje in imenje, in mu vselej, ponoči in podnevi biti podložni. [3])

---

[1]) Zastavljene graščine so bile v XVI. veku: Bela Peč, Rádovljica, Smlednik, Nadkamen, Primskovo, Naklo, Postójina, Vipava, Senožeče, Prem, Planinski Grad, (Haasberg), Logatec, Predjama, Lož, Reka, Devin, Pazin, Kočevje, Ribnica, Dobro Polje, Svibenj, Gamberg, Poljane, Kostel.

[2]) »Dopisovalne knjige« škofa Siksta v nadškofijskem arhivu monakovskem; objavil F. M. Mayer v »Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen«, 15. letnik, 1878.

[3]) Poglej listíno IX. na str. 138 izvestja muzejskega društva 1889. leta.

Iz zagovora bleškega graščaka razvidimo, da so oponosne besede, s katerimi so kmetje graščakom očitali nepošteno poslovanje z deželnimi nakladami, globoko zbodle dotičnike. „Ne dopuščam kmetom, da bi me tožili brez pravega vzroka; toda mogoče je, da niso nekateri sami opravili davkov, temveč zvalili jih na reveže; ko bi hotel, lahko bi imenoval take, ki niso plačali 2 gld. Naj tožijo cesarsko veličanstvo, jaz nisem denarja zapravil, celó na izgubi sem, ker sem večkrat iz svojega denarja kmetom posojal za davek, ne da bi mi povrnili kaj: tako zahvalo imam od „poštenih“ kmetov.“ [1])

Med vsemi vojnami, v katere se je zapletel cesar Maks I., bila ni nobena pogubnejša kranjskim kmetom in drugim deželanom, nego benečanska. Niti trgovine niti prometa ni bilo, vse ceste in potje, po katerih so Kranjci gonili živino na Laško in vozili žito, platno, sukno in druge izdelke na prodajo, bili so več let zaprti. Poleg tega je cesar po svojem kancelarji vedno zahteval od stanov denarne pomoči, in če so mu tudi izprva prošnjo odbili, naposled so se mu venderle udali in mu privolili vsaj nekaj terjavščine. Vlastelini in graščinski imetniki so naložili te vsote svojim podložnikom, ki so morali naposléd plačati vso naklado. Zato so bili nakladni deleži precej visoki: zemljaki in polzemljaki so plačevali po 10, 14 in 20 goldinarjev. [2])

Vpraša se, s kakošnimi novimi davki so obteževali graščaki svoje podložnike, kako so si množili dohodke in kako so ravnali pri tem?

Nove terjavščine so bile ali vzvišani davki v denarjih in pridelkih, ali težja tlaka.

Navadno je graščina množila svoje dohodke s tem, da je nalagala prenaklade (Ueberzins). Kmetu se je naročilo, da mora za uživanje svojega zemljišča razven urbarskih davkov posebe še plačevati naklado, katero so imenovali prenaklado. Ako je bilo zemljišče dobro in naklada zmerna, izhajalo se je še; ali poroča se nam, da so nalagali kmetom toli visoke naklade, da so morala

[1]) Prim. list. XII. na str. 145. in 146.

[2]) X., na str. 139.; XI., na str. 143.

višja oblastva posredovati in pomagati. Tako so ukrenili cesarski poverjeniki okolo 1500. leta, da se odbije presežna naklada, katero je jemal bleški graščak, Hartmann pl. Kreyg od nekaterih kmetov v Češnjici in Bistrici, in da se pravično ravnaj z ubogimi tlačani.[1])

Še več dobička so imeli graščaki od kupne pravice. Že v XIII. stoletji je bilo obično, da so vlastelini dajali tlačanom svojim in drugim podložnikom kupno pravico do zemljišč; s to je dobil podložnik pravico, ne da bi kratil nadvlastnikovega prava, prodati zemljišče ali pa za dedščino zapustiti potomcem svojim. Zajedno je varovala kmeta, da se mu niso samovoljno zvišali davki. Le kdor je pustil zemljišče v puščo ali obdelaval nemarno, ali se branil tlačaniti, izgubil je kupno pravico. Ker so baš ob obratu XV. veka graščaki vzvišali vse davščine in terjali težje tlake — pripetilo se je večkrat, da so se zadeti kmetje upirali. V takem slučaji so jim vzeli kupno pismo ali pa so razveljavili kup. Ako je hotel kmet zopet dobiti kupno pravico, moral je drugič plačati kupnino ali se pa odpovedati koristi kupne pravice. Zaradi takega izvrševanja kupne pravice so se pritožili bleški kmetje proti graščinskemu imetniku Juriju pl. Pucheimu: „Omenjamo tudi to, da je dajal svojim kmetom kupna pisma in urbarje po 10 gld.; toda za nekaj časa, ko si je kmet že postavil stan na zemljišči, vzel mu je pismo, in tako je izgubil kmet to, kar je dal svojemu gospodu.“ [2]) Če so graščaki iz navedenega vzroka preklicali kupno pravico, trdili so smelo, da niso nikomur vzeli imovine krivično ali brez pravega vzroka, vendar je bilo po mislih kmetov takšno ravnanje krivično, ker jim graščina ni povrnila denarja, katerega so potrošili za zgradbo svojega doma in jih ni odškodila za trud, katerega so imeli z obdelovanjem zemljišč.

---

[1]) Glej I. na str. 100.: »Item der von Kreyg hat auf einer hube zu Feystritz am ueberzins darauf geschlagen, derselbe r soll abgethan vnd der armmann bey alten herkommen geha werden; item mer hat der von Kreyg einen ueberzins auf Fritzens huebe zu Kerschdorf geschlagen, der soll auch abget' werden«.

[2]) X. na str. 140. l. 1515.

Vender tudi oni podložniki, ki so natanko izvrševali dolžnosti svoje, niso bili gotovi koristi kupnega pisma. Če niso imeli graščaki formalno pravega povoda razveljaviti kupne pravice, odkupovali so kupna pisma in so oddajali zemljišča kmetom, ki so obljubili plačevati večjo naklado. V Srednji Vasi (Bohinj) si je osvojil Jurij pl. Kreyg, povrnivši kupnino, plemenitaško posestvo, od katerega je plačeval neki Marin po 20 šilingov; na to mu je naložil letno prenaklado pol marke šilingov.[1]) Jurija Kreyga naslednik Hartmann se je tako še bolj okoristil, ker je jedno zemljišče, prej pripadajoče imenovanemu posestvu, oddal za 10 šilingov cerkvi sv. Marjete, drugo pa tlačanu, ki mu je plačeval dve marki; takisto so mu plačevali štirje drugi tlačanje. Prav tako je odkupil Hartmann pl. Kreyg kupno pravico do nekega zemljišča v Bistrici in jo preobložil z naklado. Gledé na prvi odkup so ukrenili cesarski svetovalci, naj vzame pl. Kreyg denar, s katerim je odkupil pravico, nazaj, in vrne posestvo v Srednji Vasi. Zaradi drugega slučaja se mu je naročilo, naj se izpriča, ali ima pravico nalagati naklado cesarskim podložnikom.[2]) „Ne vem“, odgovoril je Hartmann Kreyg, „katero zemljišče imajo v mislih, tudi zanje nisem mogel pozvedeti; če se je pa tako ravnalo, kakor se je poročalo, to je, če se je pravica odkupila, zakaj ne bi užival svojega posestva po svoji pravici in nalagal naklad po svoji potrebščini? Prav tako odločen bodi moj odgovor tudi na pritožbo zaradi Friderikovega zemljišča v Češnjici.“ [3]) Tudi v naslednjih letih so odkupovali graščaki kupna pisma, kakor vidimo iz suplikacije Blejcev 1515. leta, in to je napotilo tudi blagomisleče kmete, da so se pridružili upornikom.

Nadalje so se kmetje pritoževali zaradi mrtvaščine. Po strogem pravu je pripadlo po smrti hišnega gospodarja vse očinstvo graščaku, toda že v starih časih se je ravnalo pravičneje in mileje. Navadno je vzela graščina od zapuščine mrtvaškega vola, to je najlepšo živino

[1]) I. str. 109 in VI, str. 120.
[2]) I. str. 109, 110, VII, str. 132.
[3]) VI. na str. 124.

v blevu, po smrti gospodinje nje najlepšo obleko. Mnogi graščaki na Kranjskem še tega niso jemali, ker se jim je zdelo krivično in malo dostojno. Izpregledali so jim posebno takrat, ako je zapustnik kaj volil cerkvi. Navadno se je dajala primerna odkupnina: na Kranjskem dvanajst šilingov in četrtinka vina. Ali že ta vsota je bila previsoka, zakaj na Štajerskem je znašala odkupnina le 30 ali 32 vinarjev. Ob obratu XV. stoletja so jeli graščaki zahtevati po 10 in še več goldinarjev. „Ako umrje kmet, ki ima dediče, takoj pride gospod in jim vzame vso imovino; kaj ostani potem dedičem? Če hočejo otroci ostati na domu, morajo plačati po deset goldinarjev in še več, sicer jim zapade; po stari navadi smo dajali po dvanajst šilingov in četrtinko vina, in dasi je oče obdaril cerkev v oporoki, ali postavil stan na zemljišči, izgubé vender otroci, kar je pripravil oče.“ [1])

Da se pomnožé graščinski dohodki, izumili so graščaki nov davek: stavbnino. Vsak kmet, ki si je postavil na zemlji svoje občine hišo ali drugo poslopje, plačal je graščini 12 šilingov. Izvzeti so bili, kakor trdijo kmetje, le malini ob občinskih potokih in rekah.[2]) Jednako prednost so imele hiše, katere so si sezidali slobodni podložniki na svoji zemlji.[3]) O začetku XVI. stoletja so pobirali graščaki za stavbinsko dovolitev isti davek od slobodnih podložnikov, kakor od kmetov tlačanov. Vrhu tega je bilo strogo prepovedano, brez graščakove privolitve staviti maline ob občinskih potokih in rekah; za vsak že postavljen malin je bilo plačati v graščino po 12 šilingov stavbnine. Tudi proti tej novi obtežbi so se pritožili Češnjičanje in Bohinjci leta 1515.[4])

Nadalje so se pritožili kmetje, da terja bleška graščina desetino od vsakega kmeta, ki prodá hišo, travnik, njivo ali kako drugo zemljišče. Kmetje sicer trdijo, da tega davka prej ni bilo, todà graščak se sklicuje na staro navado, po kateri mora vsak kranjski podložnik,

---

[1]) Pritožba bleških kmetov leta 1515, X. str. 139, IX. 137, III. 115.

[2]) IX. str. 139, in XI, str. 143.

[3]) Ibidem.

[4]) IX, str. 137 in XI. str. 143.

ki proda zemljišče, desetino plačati vlastelinu, ta pa napisati prodajno pismo.[1]) Kakor povsod, vzvišali so vlastelini tudi na Kranjskem pristojbino za napravek prodajne listine, kar so imeli kmetje za nov davek.

Silno je razljutilo kmete, da so jih sebični graščaki in oskrbniki preoblagali z globami. Kdor ni izpolnil svoje dolžnosti, kdor ni bil gosposki pokoren ali ji ni izkazal dolžne časti, ali kdor je celó kratil nje pravice, zapadel je globi. Ker so globe imele namen, posilno vzdrževati podložtvo, bile so visoke in so znašale po 10, 20 in še več goldinarjev. Ko so Blejci blizu gradú vjeli štiri medvede, dva mlada in dva stara, ki so požrli mnogo živine, zahteval je graščak po svojem oskrbniku, naj mu za plačilo prepusté vsaj kos lovskega plena. Ali kmetje so poslancu pokazali pot, rekoč, naj jih le zatoži. Na to so prodali ves lovski plen v Radovljico, dobro vedoč, da bode izkupílo več zaleglo, nego graščakova strelščina. Pred sodiščem bi se lahko pozivali na cesarjev ukaz, ki jim prepoveduje tržiti po deželi. Vender graščak je obrnil stvar na drugo stran: zaglobil jih je za 14 oglejskih goldinarjev, ker so se predrznili svojevoljno loviti v graščinskem lovišči. „Saj jih nisem“, zagovarjal se je graščak, „kaznil tako hudo, kakor poročajo; milost Vaša le poglej v ustanovno pismo, kakšno kazen je prisoditi takemu krivcu.“ [2]) Res da so bile za lov v graščinskem lovišči in druge prestopke odmerjene najhujše kazni na življenji in imenji, toda bile so le strašilo, dejanski se niso izvrševale; zakaj v njih ni bila določena prava globa, ampak le merílo, po katerem naj se ceni prestopek zakona. V našem slučaji so kmetje trdno menili, da je dovoljeno ubijati zverino, ki je davila njih in graščinsko živino in katere ni bila varna vsa okolica. Zategadelj in ker bi bilo graščini sami skrbeti za varstvo, menili so zaglobljeni kmetje, da se jim je storila krivica in zato so se pritožili pri briksenskem škofu, teritorijalnem gospodu svojem.[3])

[1]) XII, str, 144.
[2]) XII. str. 147.
[3]) X. str. 140.

Zajedno so postavili v suplikacijo še drug kazenski slučaj, ki je zanimiv zategadelj, ker kaže, da so se trudili dobiti privržencev pri drugih stanovih. Nekega dne je prišel graščakov pastorek, Krištof pl. Kreyg, na Bled in se ugostil pri kmetu Tomaži. Na to dá graščak Tomaža zapreti, rekoč: „Jaz sem tvoj gospod, ne pa mladi gospodič.“ Potem ga je še zaglobil za 4 oglejske goldinarje. Po pritožbi kmetov je Tomaž plemiča prijazno vzprejel in mu postregel s poličem vina; zato se čudijo, kako ga more zaglobiti zaradi tega. Vse drugače si je mislil Jurij Pucheimski prijazno gostilo: menil je, da je bil pri Tomaži skriven shod, pri katerem so mladega gospodiča nagovarjali, naj se pri bodoči vstaji pridruži kmetom. To se mu je zdelo tem verjetneje, ker je prišel k njemu tistega dné, ko njega ni bilo na Bledu, in ker se je vedel kmet pozneje nespodobno. Ko je graščak nekega dne jezdil iz Radovljice proti Bledu, psoval ga je Tomaž, zasmehoval ga in kričal: „Ne ti, ampak mladi Krištof je moj gospod!“ Ker so kmetje hoteli izneveriti pastorka njegovega in ž njim vred osnovati upor, dal je Tomaža zapreti in zaglobiti. Juriju Pucheimskemu je žal, da ni Tomaža kaznil po vsi ostrosti zakona; v tem slučaji bi se kmetje zbali ostre kazni in bi bili opustili zavezo in upor, „zakaj isti Tomaž je bil jeden izmed prvih, ki so snovali zaroto.“ [1]) Skoro ni misliti, da se je plemič Krištof udeležil kmetskega gibanja; kmetje so morda menili, da jim je mladi gospodič naklonjen in da blagovoljno podpira njih težnje, sicer ne bi bili prosili in prosili briksenskega škofa, naj ga postavi za dediča, ko bi se ne bili nadejali, da bode ž njimi ravnal mileje.[2]) Ali je bil Krištof res blagega srca, ali si je hotel po taki zaroti hitreje pridobiti graščino in očetovo dedščino, dognati je težko.

Prepire med kmeti in graščinami so provzročali tudi slabše kovani novci, posebno takrat, kadar se je za-

---

[1]) X. str. 139. in 140., str. 146. in 147. Ta upor je il leta 1513.

[2]) X. str. 140: »Item mer ist vnser begeren, geb. E. F. ı. vns vnserm rechten erbhern, den jungen Cristof von Kreyg, n wellen wir gern haben«.

hteval davek v gotovini. Da bi se varovali škode, niso hoteli graščaki jemati v deželi navadnih menj vrednih novcev, temveč so zahtevali po urbarji le dobrih, polnoveljavnih, takozvanih „črnih penezov.“ Iz pritožbe Blejcev je razvidno, da je izgubil vsak kranjski kmet pri „ranjši“ po 18 črnih penezov. Vender so se tudi kmetje izogibali škode in dajali za goldinar le po 55 krajcarjev; temu pá so se protivili graščaki, ker niso hoteli pri goldinarji izgubiti pet krajcarjev. Seveda so kmetje malokdaj od graščakov dobivali denarjev.

Čudno je, da se kmetje v nobeni suplikaciji ne pritožijo, da jim graščaki vzvišujejo tudi davščino v poljskih pridelkih. Samo Češnjičane je težilo, da so od 30 ogonov škofovske njive poleg urbarskega davka še dajali po 4 mernike pšenice. To prihaja odtod, da se je namesto poljskih pridelkov navadno plačevala odkupnina; od XIV. stoletja je bila skoro povsod navada, da so raznovrstne urbarske dolžnosti odkupovali z denarjem.

Glavna dolžnost sužnih kmetov je bila tlaka ali robota. Kmet tlačàn je bil obvezan, vlastelinu na korist osebno opravljati raznovrstna dela. Razločevali so peš tlako in vozno tlako ter nalagali obe po obsežnosti zemljišča. Razven peš tlake so delali zemljáki in polzemljáki vozno tlako z vprežno živino, kolikorkrat je zahteval graščák; četrtnjaki in drugi, ki so imeli še menj zemlje, opravljali so samótež ročno tlako, ali pa so služili kot slì. Za potrebno hrano, pijačo in živinsko klajo je skrbela po stari pravični navadi graščina, vender ni bilo to povsod obično. Po starem pravdnem običaji tlaka ni bila odmerjena, niti ni bilo določeno občasje in opravilo, ampak zahtevala se je, kolikorkrat jo je hotel imeti vlastelin za osebne svoje ali domače potrebščine (prekoredna robota), vender samó za te, ne pa za obrtno ali drugo podjetje, ki bi donašalo mnogo dobička. To je bila v prvih časih jedina zakonita omejitev robote. Toda ko jeli zapisovati dolžnosti in davščine podložnikov v ščinske urbarje, določilo se je pogojema, kakšno tlako pr. kositi, obračati, plastiti, zmetavati i. t. d.) in liko dnij v tednu (n. pr. po dva ali tri) mora posaznik tlačániti (redna tlaka). Ako je zahtevala graščina

tlako, ki ni bila zaznamenovana v urbarji, bila je navada, da je primerno odškodila kmeta. Ob obratu XV. veka so zahtevali kranjski vlastelini proti pogodbi novo, prekoredno tlako, ne da bi kmetov primerno oškodili. Bleške kmete so primorali, da so za granščinskimi ribiči nosili vrše, ribnjače in ribje brente z Bleda v Bohinj in z ujetimi ribami nazaj, „česar ni bilo prej.“ [1]) Do cela je ravnala graščina proti pravdnemu običaju, da jih je zavezala tlačániti dan za dnevom.[2]) Zmede so nastale tudi zató, ker so zahtevali graščáki sedaj osebno tlako, sedaj robotnino, kakor je ravno nanesla korist in okoliščina. Ako je bilo treba na zemljišči, od katerega se je pobirala robotnina, postaviti kmetijsko poslopje, zahtevala je osebno tlako, zakaj kmetje so imeli v tem slučaji dolžnost, ne le opravljati teh kmetskih opravil, ampak tudi postaviti potrebni kozolec. Takó je dal bleški graščak Jurij Pucheimski bohinjskim Češnjičanom na voljo, tlačániti za tri senožeti ali plačati 12 šilingov. Kmetje so izvolili robotnino, toda malo časa potem je zahteval osebno tlako, baje zategadelj, ker so se pritožili zaradi previsoke robotnine, resnično pa zató, ker jih je hotel primorati, da bi mu postavili senjak na senožeti.[3]) Da je bilo graščáku samó do tega, kakó bi se okoristil kolikor mogoče, vidi se iz pritožbe omenjene kmetske občine: „graščina oddaja senožeti vse predrago, vrhu tega moramo plačevati 12 gld. robotnine, tega ni bilo prej.“[4])

Dalje je razljutila kmete tovorna in vozna tlaka. Kmetje so dobivali navadno plačilo za vožnjo, ki ni bila zaznamenovana v graščinskem urbarji. Po stari navadi je dajal graščák kmetu za vsakega tovornega ali voznega konja pol vrča (emper) vina, 7 šilingov in 3 merice pšenice ali ovsa. To plačilo je graščina odpravila in zahtevala neomenjeno vozno tlako ali pa odkupnino. Proti tej dvojni oškodbi so se pritožili kmetje leta 1515.: „Mi

[1]) IX., str. 138, XI., 143 in XII., 145: «was vor nit gewesen [illegible]t.»

[2]) X., 139: «Item von wegen robot, dass wir täglich [illegible]at muessen thun zu vnsern schloss, das vor nit gewesen ist.»

[3]) IX., 137; XI, 142, in XII., 144.

[4]) XI., 142.

moramo opravljati vozno tlako ali pa plačevati 64 šilingov, česar ni bilo prej; dajali smo le odškodnino za vino, sedaj pa jemlje graščina robotnino in nam ne daje, kar nam gré po pravici; po „stari pravdi“ je dati za vsakega konja pol vrča vina, 7 šilingov in 3 merice pšenice. To zahtevamo vsi kmetje: hoče li graščák imeti vožnjo, naj jo plača, kakor nam gré po pravici.“ [1])

Zmede med kmeti in graščáki so nastale tudi zaradi drvaščine, stéljščine in uživanja graščinskih gozdov. Tlačánje in slobodnjaki so dobivali po starem običaji iz graščinskih gozdov steljo, podnet in drva, protje in kolje, kolikor jim je bilo treba. To užitno pravico je bleška gospoda kratila rádovljiškim kmetom, ki so hodili k Savi in v Bohinj po drva. Zagoriškemu županu, Kristijanu Muselju, prepovedala je drvariti in plaviti drva, dasiravno jih je posekal v tistem gozdnem okraji, kjer so imeli njega predniki od nekdaj drvaščino. Gorjanci so se pritožili, da hodijo Kreygovi podložniki proti stari navadi v njih srenjo po drva, kole in vitre ter jim delajo krivico in škodo. Hartmann pl. Kreyg se v zagovoru opira na to, da pripada ves svet ob Savi in v Bohinji z gozdi, vodo in ribstvom vred oblastvu bleške graščine, da niso tožitelji brez graščákovega privoljenja nikdar imeli drvaščine in stéljščine v dotičnih okrajih. Kmetje so mariveč proti prepovedi njegovi „neskromno in nezmerno“ veliko drv in lesá, več nego je bilo treba, zlobno in prešérno posekali, in zató jim je vzel drva in les.[2]) Toda cesarski svetovalci niso priznali njegovega zagovora, ker je pripadalo dotično ozemlje ob Savi in v Bohinji graščini rádovljiški, ne pa bleški. Zató so ukrenili, naj Hartmann pl. Kreyg ne brani Rádovljičanom in drugim podložnikom ces. Veličanstva drvariti in plaviti les, kolikor ga potrebujejo záse. Takisto so razsodili Museljevo tožbo in izrecno ukazali: graščina naj mu privošči steljo, drva, les in protje za plot, kakor je bilo nekdaj. Celó Gorjanci so toliko uslišani, da je Kreyg obljubil preiskati njih tožbo, in ako bi preiskava dognala, da hodijo njegovi

[1]) IX., 137, X., 139.

[2]) I., 109, III., 115, IV., 117, V., 119, VI., 121.

tlačánje res v gorjansko srenjo po steljo, drva in les, tega ne bode dopuščal delj.[1])

Najčešče so se pritoževali gorenjski kmetje zaradi ribstva, lova in planinske paše. V vseh prošnjah od zadnjega desetletja XV. veka do začetka krvave kmetske vojske (leta 1515.) obnavljajo kmetje prošnjo, naj se jim dovoli slobodno ribáriti v Bohinjskem jezeru, Malem in Vélikem Suhem potoku, Bistrici, Radovni in sploh v potokih, ki se iztekajo v bohinjsko Savo. Nekdaj so uživali navedene pravice, sósebno ribstvo in lov, samó dežélni knezi in vlastelini, sčasoma pa so jih povsem ali nekoliko prepustili svojim podložnikom, da so si množili dohodke ali plačevali nenavadne usluge. Bohinjci so dobili zató, da so stražili ob meji benečanski na vrhu visokih in pustih gorâ, pravico ribáriti v jezeru in loviti divje kozé in drugo divjád; samó na vsake kvatre so morali dajati graščini 24 rib. Jednako so bili rádovljiški kmetje upravičeni loviti v bohinjski Savi „želodnike in kaple“ in vsakovrstne ribe, in sicer od nje iztoka do Kreygove žage v bohinjski Beli.[2]) Stodvorski občánje so celó vse leto slobodno ribárili v Ribnici, izvzemši 9 tednov od sv. Mihela do sv. Andreja.[3]) Vse te pravice so kmetom povsem ali samó nekoliko odrekli graščáki okolo obrata XV. veka. Sósebno je prepovedala bleška gosposka, da bi kmetje ribárili v bohinjskem jezeru, baje zategadelj, ker so pod jezom in tam, kjer navadno plavajo ribe, ribárili pred sv. Mihelom s prepovedanim ribiškim orodjem.[4]) Kmetje so se pozivali na starodavno navado, po kateri so že za celjskih grofov in cesarja Friderika III. slobodno ribárili v jezeru vse leto, izvzemši devet tednov od sv. Mihela do sv. Andreja, kadar je lovila graščina v jezeru in potoku do jezú. In dasiravno še sedaj dajó graščini na vsake kvatre 24 rib, vender se jim brani ribáriti pod jezom.[5]) Hartmann pl. Kreyg pa ne loví samó v potoku,

[1]) VII., 132. 133; VI., 131 in 132.

[2]) VIII., 135.

[3]) II., 112.

[4]) VI., 126.

[5]) VI., ibidem.

ampak tudi v jezeru z mrežo, in sicer prav tam, kjer se drsté ribe najmirneje, kar kupoma, in takó pustoši jezero in druge vode, „česar niso delali njega predniki“.[1]) Bohinjcem je bilo tudi to na škodo, da je napravila graščina čez Ribnico branilni jéz, ki je zapiral ribam pot v potok. „To nam provzroča veliko škodo,“ slôve njih pritožba; „ko bi ne bilo pregraje, bil bi potok ribat, toda zaradi jezú ne morejo prihajati ribe v potok niti ob drstitvi, niti ob drugem letnem času.[2])

Jednake zmede so nastale tudi zaradi ribstva v bohinjski Savi. Ribja lov v imenovani reki je bila razdeljena takó, da je imela bleška graščina pravico ribáriti od jezera bohinjskega do Kreygove žage pri Beli. Odtod dalje do izliva v Podkórensko Savo je ribáril opravnik ali sodnik, ali pa oskrbnik gradú Wallenburg.[3]) Te delitve Hartmann pl. Kreyg ni dal veljati, temveč je trdil, da imajo Rádovljičanje ribiško pravico samó do Spodnjih Vodešč; njegova prednika, Jurij in Andrej Kreyg, dovolila sta le kot prijatelja in dobra soseda oskrbnikom wallenburškim in uradnikom rádovljiškim ribáriti do žage, in obratno sta tudi ona lovila do sovodnji obeh rek, toda zategadelj ni dobila rádoljiška graščina nikake pravice, ribáriti do žagè.[4]) Ali cesarski komisárji so razsodili, da je Hartmann pl. Kreyg brezpravno užival ribstvo pod imenovano žago in delal Rádovljičanom škodo zató, ker si je usvajal izključno ribolovno pravico v bohinjski Savi.[5]) Prav takó so ga obdolžili, da si ukorišča ribjo lov v Radovni in sicer na škodo rádovljiške graščine. Po kakšni pravici, tega ne vidimo iz odloka cesarskih komisárjev,[6]) vender je resnica, da je ribolovno pravico izvrševal izredno strogo proti občánom Gorij, Višelnice,

---

1) IV., 115.

2) IV., 115 in 116.

3) IV., 117.

) VI., 129.

) VII., 133; »von wegen der vischwaidt auf Wocheiner Saw ll er vischen vntz auf die sag.« IV. 117: »bricht die vischken und vischt die lann aus, so neben dem wasser sein vnd [illegible]t im das niemand ze weren ze lassen.

) VII., 134.

Podhoma in Zaspa. Ko je nekega dné zasačil kmeta, ki je ribáril v Radovni, vzel mu je vršo in mu zapretil, da mu da iztekniti očí, ako ga še kdàj zaleze pri lovi.[1]) Nató so se kmetje napósled imenovanih občin udali graščinski prepóvedi, toda drzni Bohinjci so se kaj malo menili zánjo in so še dalje lovili v jezeru in postranskih potokih, dokler jih niso ukrotili graščinski postavljenci. „Petkrat so nam Kreygovi služabniki in ribiči po krivici vzeli mreže in sáke, ko smo lovili na povelje našega opravnika, in še do denašnjega dné jih nismo dobili nazaj; celó pretepaje in siloma so nas odganjali od ribje vode. In ko smo naslednje leto lovili pred sv. Mihelom, napadli so nas zopet Kreygovi hlapci z orožjem v roki ter nas posilili in nam vzeli in odpeljali voz in ribe."[2]) Jednako se je branilo rádovljiškim podložnikom ribáriti v bohinjski Savi od nje izteka do Kreygove žage, dasiravno so jim cesarski svetovalci ondu izrecno pripoznali ribolovno pravico. Že leta 1502. je dala oklicati Poliksena pl. Kreyg, Hartmannova vdova, da plača vsakdo, ki bode ribáril v Savi do tja, kjer se stekata obe reki, globo 10 mark šilingov.[3]) Tako je ostalo tudi v poslednjih letih. Vrhu tega so morali kmetje za graščinskimi ribiči nositi mreže, vrše in ribnjake v Bohinj in zopet nazaj. Toda svoje pravice, ribáriti v Savi in postranskih potokih, niso ustopili. Še leta 1515, ko so predložili briksenskemu knezoškofu obsežno pritožbo ter ga prosili pomoči, obnovili so prošnjo za ribolovno pravico,[4]) sevéda brez vsega uspeha. Toda graščinski imetnik se je trdovratno držal svoje pravice, opiraje se na ustanovno pismo, po katerem imajo ribolovno pravico gospodje, ne pa kmetje. „Kakor se je ravnalo, odkar pámeti svet, prav takó se še ravná,"[5]) odgovoril je kmetom bleški graščák in jim odrekel ves up, da bi si kdaj izprosili ribolovno pravico.

---

[1]) I., 110.

[2]) II., 112.

[3]) VIII., 135 in 136.

[4]) XI., 143.

[5]) XII., 145.

Ob istem času so ukratili nekaterim kmetom v Bohinji tudi lovsko pravico. Dvojiti ni, da je cesarski namestnik v Ljubljani izjemno dovolil Studorovcem, ker so stražili ob beneški meji in opravljali važno službo graščini in deželi, loviti po graščinskih gozdih.[1]) To jim je Hartmann pl. Kreyg, dasiravno niso bili njegovi podložniki, prepovedal strogo in pod težko globo. Nató so se kmetje pritožili pri cesarskih poslancih v Rádovljici z nastopnimi besedami: „Gospod Kreyg je po krivici in brez vzroka razdrl naše nastave in jih nekega dné razsekal 25, in kjerkoli jih še dandanes iztakne, dá jíh razsekati in nam takó brani loviti divjačino. Vsakdo okolo nas loví, mi pa, kraljevi podložniki, ki živimo sredi lovske branjevine, ne bi smeli loviti?“ [2])

Bržkone so smeli Studorovci loviti divje koze le takrat, kadar so bivali na planinah, toda menili so, da so dobili to pravico na večne čase. Iz navedene pritožbe vidimo, da so Studorovci in njih sosedje neusmiljeno uporabljali dovoljenje cesarskega namestnika. Zalezovali so divjad z vsemi tedaj rabnimi lovíli, kakor s pastmí, nastavami, vrvmí, mrežami in skopci ter polovili več, nego se je spodobilo. Ko je to zvedel dežélni knez, ukazal je Hartmannu pl. Kreygu, naj prav marno varuje divjačino v bleškem in rádovljiškem lovišči in razdira in razsekuje vse pastí in nastave. Takisto je ukazal cesarski višji lovec, Krištof Regenbogen, ki je nekoliko pozneje prišel v Rádovljico. Bleški graščák je le ravnal po svoji dolžnosti, da je vsem kmetom strogo prepovedal loviti.[3]) V zmislu cesarskega povelja so ukrenili tudi poslanci, da morajo kmetje opustiti visoki lov.[4]) Nató so se Bohinjci udali in v veliki in obsežni pritožbi 1515. leta ne omenjajo dalje visokega lova.

---

[1]) II., 113. wir haben von altem Herkommen gehabt frey auf dem gepurg, hetz, setz, gamsen vnd mader zv machen, vnd ler benannten wildwaid hat vns noch der vitzdum von Laibach vnd hetz geben.« Prim. VIII, 135.

) II., str. 113.

) VI., 126.

VII., 133.

Bolj nego prepoved lova in ribarstva so bila gorenjskim kmetom na škodo druga graščinska novotarstva.

V nekdanjih časih so imeli pravico do planinskih pašnikov vlastelini. Graščáki, ki jih niso uživali samí, dajali so jih svojim podložnikom za denar ali pridelke (sir) v najem. Vsak zemlják bleške in rádovljiške graščine je imel ali svojo planino ali delež občinske planine ali občinskega pašnika.[1]) Nekateri kmetje, pripadajoči rádovljiški graščini, imeli so še ta priboljšek, da niso za uživanje planinskih pašnikov iz vzrokov nam neznanih plačevali nobenega davka. Vsaj Gorjanci nas zogotavljajo, da so bile za celjskih grofov planine Krma, Klek, Kranjska Dolina, Jastrebica, Lipanica in Kozjak proste vsakega davka. Šele ko so izmrli celjski grofje, naložila sta Andrej in Jurij pl. Kreyg, ki sta imela v zastavi rádovljiško graščino, rečenim planinam davke v prid bleške graščine.[2]) Da bi se kolikor môči ukoristil pri teh planinah, spojenih z bleškim posestvom, oddal jih je Jurij pl. Kreyg največ ponujajočim in ne najbližjim kmetom. Gorjancem je vzel planino Krmo in jo dal v najem odležnejšima srenjama Zasep in Mužje.[3]) „Nam se godi", pritožili so se nató Gorjanci, „velika krivica, zakaj Zaspljanje in Mužjanje gonijo svojo živino že ob Rešnjem Telesi na planine preko naših pašnikov in krčevin, ležečih v Radovni, od katerih posebe plačujemo davek v Rádovljico. Istotakó gonijo že na sv. Lorenca dan živino s planin in popašajo naše travnike in laze. Tudi se vozijo ob rečenem času skoro vsako nedeljo in vsak praznik na planine po sir in maslo, polegajo na naših senožetih in novinah ter jih popašajo z volmí in konji. Zató prosimo prav ponižno, naj se jim to prepové, in naj se na-

---

[1]) XI., 143. Item auch von der Kas auf den alben, das auch vor zeiten sein frey gewesen ain yegliche alben zw seiner hueben, nun wir muessen auch Käs davon gebon vnd vor nit gewesen ist« —.

[2]) V., 118. in 119. von vnsern eltern haben hören sagen vnd noch die alten sagen vnd also ist, (die von Kreyg) kein obrigkait nit gehabt hat, sondern die von Cilj vnd die vorgeschriebenen alben all frey gebesen sein, das meniglich wissent ist.«

[3]) ibid.

vedene planine prepusté nam Gorjancem, da ne bodemo imeli vedno toliko škode; in zató hočemo radovoljno plačevati užitnino tistemu, kateremu gré po pravici, ali cesarskemu Veličanstvu ali pa bleški graščini." [1])

Takisto je bilo s planinico Ograd; tudi ta na vojvodski zemlji ležeči pašnik je spojil Jurij pl. Kreyg s posestvom bleške graščine ter ga potem dal v najemščino Linhardu Droletu v Mužjah za 70 šilingov.[2]) Hartmann pl. Kreyg sicer trdi, da ni res, kakor so povedali Gorjanci ter se sklicuje na stare rádovljiške urbarje, v katerih so zaznamenovani vsi davki, dohodki in vse užitnine, samó gôri omenjeni pašniki ne.[3]) Toda baš to kaže, da se ni od imenovanih pašnikov plačeval noben davek. Ako je izjava Gorjancev verodostojna — in vzroka nimamo, da bi dvojili o nje verjetnosti — tedaj sta Andrej in Jurij Kreyg ob času, ko sta imela zajedno v zakupu bleško in rádovljiško graščino, rečene planine podvrgla davku in naložila dotičnim uživalcem dolžnost, plačevati davek v bližnji Bled namesto v odležnejšo Rádovljico. Navzlic temu je vzela graščina v zadnjem desetletji XV. veka Gorjancem imenovane planine ter jih prepustila Zaspljanom in Mužjanom, ker so ti obljubili dajati večjo užitnino. Samó to so dosegli Gorjanci, da so obljubili novi uživalci povrniti škodo, katero jim dela živina, kadar jo gonijo na planine in s planin.[4])

Nadalje so nastali prepiri, ker so porabljali planinska pota in steze. Rádovljiški kmetje so tožili cesarskim svetovalcem, da jim Kreygovi hlapci branijo, goniti drobnico po navadnih planinskih stezah na Laško; zaradi tega jo morajo goniti čez drn in strn in po nenavadnih nevarnih gonjah, in zategadelj jim vsako leto ohromí in pogine veliko živine.[5]) V tem slučaji je bila prepóved graščákova osnovana prav takó, kakor pritožba kmetov. Kadar so rádovljiški kmetje in njih sosedje gonili drob-

---

[1]) V., 118.
[2]) I., 111.
[3]) VI., 131.
[4]) VI., 131.
[5]) I., 109.

nico na Laško, krenili so v Bohinjsko dolino in odtod na Laško po silo težavnih gorskih potih, ki držé iz imenovane kotline na Bovec, Tolmin in Čedad. Po tisoč in še več drobnice so gnali večkrat na leto in teptali ob potih in stezah ležeče travnike in sosedna polja. Posebno veliko škode so imeli obrnski tlačanje (Obrne), ker so rádovljiški kmetje baš v tem času, ko so bile njih senožeti v najlepšem cvetu, gonili cele tolpe ovác in kôz sredi njih travnikov, dasiravno so bila spodi in zgôri še druga stegna.[1])

Ti prepiri so še celó zanimivi v drugem oziru; zakaj pričajo nam, da so bili gorenjski kmetje takrat imoviti in da so zajemali svoje premoženje posebno iz živinarstva, ki je še dandanes prva podlaga njih blaginji. Drugi dokaz temu je pritožba, katero so podali kmetje proti drugemu povelju bleškega graščáka.

Skozi ves srednji vek so prihajali Langobardom in oglejskim patrijarhom podložni laški pastirji poléti s svojim blagom v slovenske goré, kjer so rasle blagodišeče planinske trave. Lahi so gonili celó na Črno Prst in še dalje na bohinjsko stran svoje čede v planine. Ti so prvi začeli staviti planine in Slovence učiti sirarstva. Da je začetek našega planšarstva italijanskega izvira, vidi se iz tega, da imajo mlekarske mere romanska imena, in tudi nekatere najstarejše planine se nazivljejo italijanski (na pr. Kašina pod Krnom od italijanskega cascina = sirarnica, pristava).[2]) Da bi tudi planine kolikor môči nesle visok dobiček, dajale so se namesto domačim podložnikom tujcem v najem in uživanje. Takó je oddala graščina brez ozira na domačine planino „Pri jezeru“ (blizu bohinjskega jezera), ki je pripadala z górenjo polovico rádovljiški graščini, s spodnjo pa bleški, brez ozira na domačine tolminskim pastirjem. Ko so ti svojo živino prignali in postavili planino, poslal je Hartmann pl. Kreyg svoje hlapce, ki so jih baje zategadelj, ker so se krivično polastili spodnje polovic[illegible]-gnali in čedadske pastirje ustavili, ker so obljubi[illegible]-

[1]) Vl., 121. in 122.

[2]) Simon Rutar: »Letopis Matice« 1885., str. 322.

čevati večjo desetino. Po Kreygovih hlapcih ustavljeni Lahi so vzeli potem rádovljiškim kmetom Bohinjsko planino, za katero so že delj časa plačevali desetino in še nekaj glav živine, rekoč: „Kreygov upravnik nam je ukazal to." [1])

Iz tega vidimo, da so graščáki iz dobičkaželjnosti in proti obstoječemu fevdnemu redu dajali tujcem prednost in pri tem še motili domačine v posesti; sevéda je moralo takšno postopanje vznemirjati kmete.

Kakor laški in kranjski pastirji, prepirali so se zaradi planinskih pašnikov tudi kranjski pastirji raznih graščin, ne da bi jih bila pomirila dotična oblastva.

Studorovci, podložniki rádovljiške graščine, pritožili so se, da so Kreygovi kmetje in tlačánje prignali svojo živino na njih planino „Debeli Vrh", katero so, kakor priča njih oskrbnik Kacijanar, uživali od nekdaj samí. Na to so postavili svoje koče tik studorovskih in začeli njih živino poditi in podbezavati. Na povelje dežélnega glavárja so imeli rádovljiški oskrbnik, Lovro Paradiž, plemiči Lambergar, Kacijanar in Steiner, nekateri meščánje, graščinski upravnik in studorovski župan komisijo. Ko si je župan Muselj s tremi meščani in zastopnikom srenje češnjiške ogledal preporni svet na Debelem Vrhu, pogodili so se pismeno, da smejo Češnjičanje goniti svojo živino samó do studenca „Na Ravneh" in da bode branjevina ob imenovanem studenci meja pašnikom. Oskrbnik Paradiž je ponujal Češnjičanom 32 mark šilingov, ako se odpovedó pašniku med studencema „Na Ravneh" in „Močile". Toda Češnjičanje se niso držali pismene pogodbe, ker se je sklenila vpričo samó jednega srenjskega zastopnika in brez potrditve bleške graščine; zató so gonili tudi potlej svojo živino na vojvodsko planino do studenca „Močile" in postavljali svoje koče tik studorovskih. „Sedaj pa sedaj", pravijo Studorovci preprosto in odkritosrčno, „odganjali so nas Češničanje siloma in z orožjem z imenovanih krajev".[2])

---

[1]) IV., 116, 128. in 129.

[2]) II., str. 113.: »Item auch dy alben Dewellywerch, dy haben ye vnd ye von alters in nutz vnd gewer inngehabt«; in nalnje. »Die beschwärung den Römischen K. M. Holden in der)chein zv Studorf.«

Češničanje so svojim pašnim spolovnikom zategadelj provzročali silo, ker so poléti na suhotnih planinah pogrešali vode; to jih je primoralo, goniti živino na studorovsko stran Debelega Vrha do studenca „Močile“. Trdijo celó, da so jim celjski grofje dovolili doganjati dróbnico do imenovanega vira, samó to dolžnost so imeli, dajati cerkvi vsako leto hleb sira, vreden 30 do 35 šilingov.[1]) Vender so si ta dopust ukoriščali Studorovcem na škodo, ker so hoteli imeti tudi del planine med „Na Ravneh“ in „Močile“, ne samó nekaj dnij, ampak ves pašni čas. Zató niso hoteli vzprejeti ponudbene odškodnine (32 šil.), dasiravno se je ta malone popolnoma ujemala z vrednostjo sira; zakaj posest in poraba obeh studencev jim je bila dražja od davka, katerega so dajali cerkvi.

Da bi ohranila red in varnost posestva, skrbeti bi bilo bleški gospóski za to, da se poravnajo pravdalci ali da se vsaj zavežejo, držati se pogodbe, katero je sklenila komisija. Ukrenila ni niti tega, niti ónega.[2]) Hartmann pl. Kreyg se je pritoževalcem celó porogal, rekoč: „Kar se tiče Češnjičanov, zadoščalo bode tudi nadalje, da je bila komisija na lici mesta ter si ogledala preporni svet in da je upravnik spisal pogodbo“.[3])

Vrhu tega imamo še več slučajev nedostatne uprave in nemarnega pravosodja. Srenje in zasebniki so prosili graščino pravice, varstva in obrane, toda brez uspeha. Zabrezničanje so zaman prosili pomoči proti Žeravničanom, ki so jim motili posest drvišča in gonili svojo živino na njih planine;[4]) srenje Podhom, Spodnje Gorje, Višelnica in Laze so tožile, da rabijo Kreygovi podložniki njih planine in, kakor pravijo samí, na povelje graščákovo;[5]) kovači jeseniški so se hudovali, da jim delajo Blejci in rov-

---

[1]) II., 114. in VI., str. 127.

[2]) II., str. 113.: »Der Paradeis [er] yst mit etlichen purgern, verwesern vnd edellewt zu dem von Kreyg geritten vnd sein nit zw vns kommen auf der kays. M. grundt . . .«

[3]) VI., str. 127. ». . . ich wais auch Kainerlay geschäft . :h beuelch, so ich mit den von Stodorf in yier gemain ainige :y inngriff zv thun«.

[4]) I., 109.

[5]) I., 109.

tarji Gorenje Bele škodo na travnikih in občinskem pašniku,[1]) takisto rovtarji Sv. Jovana v Bohinji Studorovcem.[2]) Župan zagoriški, Kristijan Muselj, tožil je, da so mu ujedli graščinski psi sedem glav dróbnice, ne da bi ga bila graščina odškodila,[3]) župan podhomski, da mu je skriven nasprotnik zažgal v Lazah gospodarsko poslopje in da nihče ne zasleduje zločinca.[4]) Matevž, tlačàn rádovljiški, prosil je, naj se mu povrne krčevina, iz katere ga je izgnal Hartmann pl. Kreyg baje zató, ker ni hotel plačevati desetine graščini bleški, ampak po stari navadi občini rádovljiški.[5]) Drug tlačàn, Florijan, prosil je, naj se kaznuje njega nasprotnik, ki ga je težko poškodoval na telesi.[6])

Na pritožbe, da se je motila posest, odgovarja Hartmann pl. Kreyg navadno, da je odredil návod, h kateremu pa niso prišli tožniki. Toda ni misliti, da so vselej izostali prav tisti, katerim se je godila krivica. Verjetneje je, da je graščák molčé dopuščal svojim podložnikom kratiti pravice njih sosedov, kakor je sam sezal v pravice sosedne graščine. Dokaz temu so napomenjene motitve in ponovljena zagotovila kmetov:[7]) Kreyg sam ali Kreygov opravnik jim je to ukazal. Sevéda gospôda ni pomislila, da kmet, ki se je odvadil redu, ne spoštuje tuje posesti in da bode prej ali slej prav takó nespodobno ravnal s posestjo graščàkovo.

Da je bilo takrat nujno potrebno popraviti pravosodje, kaže suplikacija, katero so predložili Blejci briksenskemu škofu l. 1515. Iz odgovora graščinskega imetnika vidimo, da se je ječil nekov obdolženec 23 let v grajski ječi bleški, ne da bi se mu dokazala krivda pred

---

[1]) I., 110.

[2]) II., 114. Jednako pritožbo so predložili Gorjanci. V., 119.

[3]) III., 115. in VI., 128.

[4]) I., 110. in V. 123.

[5]) V., 119. in 120.

[6]) I., str. 110.: »dem von Kreyg zv bevelchen, damit er dem Florian furderlich recht ergen lasse, darin soll er im der ambtmann von kais. Majestät wegen dem Florian beistenndig sein«. VI., 124.

[7]) II., 114., IV., 116.

sodnikom. Šele potem, ko porok jetnikov, kmet Vrban Pretnar, že ni hotel plačevati troškov za hrano, dejal je Jurij pl. Pucheimski, da ga ne bode več ječil.[1]) Kakor torej kaže ta slučaj, izvrševala je graščina sodno oblast takó, da se je ujemala s koristjo sodnikovo, ne pa s pojmom pravice.

Vse te navedene razmere kažó, da so ob obratu XV. veka nastale vzpričo zvišanih davščin, težje tlake in drugih novih terjatev in nedostatnega pravosodja v vseh strokah fevdne podložnosti zmede med kmeti in graščáki. Toda moti se, kdor méni, da so kmetje samó zaradi zvišanih davkov prijeli za orožje. Razven previsoke mrtvaščine niso niti zvišani davki (prenaklade, prijemščine, stavbnine, globe) niti težja tlaka, niti omejitev ribstva, drvaščine, lovstva in užitne pravice do planinskih pašnikov toli tlačile kmeta, da bi pogubile njega blaginjo. Bohinjski Češničanje so celó izrekli, da bodo radovoljno dajali óno izredno naklado, katero je dal cesar Maks od kranjskih stanov pobirati za vojsko, kadar bi jo zahteval od njih naravnost.[2]) Kmete je sósebno vznemirjalo to, da so graščáki samovoljno izpreminjali določila graščinskih urbarjev. Vlastelini in imetniki graščin so iz dobičkarstva prestopali merila, zaznamenovana v urbarjih ter uvajali nove davščine in nenavadno tlako. Ker so pri tem prezirali določila urbarska in brez višjega pooblastila izpreminjali službene in davčne dolžnosti, bila je podoba, da hočejo kmetom izmekniti pravna tlà, na katerih je stalo njih podložtvo. Ako bi si dali izmekniti ta tlà, izročili bi se vsakemu samosilstvu graščákov. Kmetom se je dozdevalo, da se namerjajo graščáki, ki so samovoljno izpreminjalí urbarje, na njih škodo obogatiti kolikor mogoče in jim nadalje popolnoma izmekniti pravna tlà, na katera so se iz težkega povzdignili njih predniki. In res,

---

[1]) XII., 148. in X., 140.

[2]) IX., 138.: »Item auch von wegen der stewr, die wir ... keine nit geben wellen, ausgenommen Königl. M. an vns vord vnd begern wirt und darzue ein versperten prief oder antw schicken wirt zwischen die gemain, so seyn wir auch willig vntertänig bey tag vnd bei der nacht mit leib vnd mit guet, wo sein K M an vns begern wirt«.

graščáki so zahtevali takó visoke mrtváščine, izvrševali kupno pravico toli krivično in nakladali tolikanj obtežno (prekoredno) tlako in vrhu tega takó nemarno skrbeli za njih varstvo,[1]) da je jelo kmetov v resnici skrbeti, ali jih ne utegnejo graščáki napósled spraviti v tisto brezpravno ražmerje, v katerem so bili njih predniki v prvih časih nemškega nasilstva. Zató so prosili v vseh suplikacijah, naj ostane pri „starem urbarji, pri stari pravdi". „Dàj nam", prosili so Blejci svojega škofa, „to, kar nam gré po pravici, pošlji nam stari urbar, in mi bodemo vaši milosti pokorni vsak čas in dajali, kar je po urbarji prav in zakonito".[2]) Jednako so se izrekli Bohinjci, da bodo pokorni cesarskemu Veličanstvu in izpolnjevali dolžnosti, katere jim je nekdaj naložil cesar Friderik slavnega spomina.[3]) Te prošnje tudi kažó, zakaj so si izvolili klic „stara pravda" za gêslo v bóji.

Predno so se postavili z orožjem v bran, poskusili so še jedenkrat s prošnjo ustaviti graščinska novotarstva. Rádovljičanje in podložniki Polhovega Gradca so se obrnili naravnost do dežélnega kneza, Blejci in Bohinjci pa do briksenskega škofa in do cesarja.[4]) Škof je v odloku ukrenil, naj v petek po nedelji „Cantate" (leta 1515.) predložé svoje pritožbe proti graščinskemu imetniku njemu osebno ali po škofijskem svetovalci. Nató so Blejci izvolili nekaj odličnih poštenjakov in jim izročili zastopstvo. V pismu,[5]) v katerem to naznanjajo škofu, prosijo ga, naj izvoljencem popolnoma zaupa, naj ne méni, da imajo samó nekateri vzrok do pritožbe, ampak, kar bodo poročali njih poverjeniki, za tem težé, tega želé, to hočejo vsi ubogi občánje in podložniki bleške graščine. Dalje prosijo, naj škof ukrene, da bi jih Pucheimov oskrbnik, zató, ker prosijo pravice, „ne vtikal v luknjo in deval v klado". „Sósebno pa se pritožujemo: ako kdo umrje, bodisi go-

---

[1]) Glej dotične pritožbe.

[2]) X., 140.

[3]) XI., 141.

[4]) X. in XI., z dné 29. sušca leta 1515.

[5]) Izvirno pismo z dné 8. vélikega travna leta 1515. se hrani ...ejnem arhivu.

spodar, bodisi gospodinja, osvojí si oskrbnik očinstvo in materinstvo, izžene ali razseli uboge sirotice in vzame njih imenje".

Na te pritožbe je odgovoril graščinski imetnik, Jurij pl. Pucheim, da on sam ni obtežaval kmetov niti z novo tlako, niti z novimi davki. „Kakor se mi je izročilo od prednikov, takó je ostalo", ali: „Kakor se je ravnalo, prav takó se še ravna", bile so njegove bosede. On govorí toliko prav, kolikor sta že uvedla njega prednika, Jurij in Hartmann pl Kreyg novih davkov in nakládá. Kadar pa se ni mogel izgovarjati na imenovana Kreyga, pozival se je na gospodstvo, po katerem je dol in plan, stan in zemlja, krčevina in planina, iz kratka, ves kranjski svet, z vsemi ondu bivajočimi sužniki in sužnicami last gospodov in ne — kmetov in da se tem podari milost le takrat, kadar je prosijo „prav lepo in pridno."[1]) Kaj jim je škof odgovoril, ni môči zvedeti iz bleških listin, toda po nastopnih dogodkih ni dvojiti, da je zavrgel njih pritožbo v glavnih stvaréh. Prav takó je bilo njih sosedom in zaveznikom v Rádovljici in Polhovem Gradci, s katerimi so se cesarski poslanci že prej poganjali v Kranji. Toda glas, v katerem se je zagovarjal Jurij pl. Pucheim in utrjal gospodsko pravico, dal je kmetom vedeti, da jih hoče gledé na imenje in življenje spraviti pod samosilstvo graščinsko in ukleniti v težki jarem prvotne sužnosti nemške. Da se te ubranijo, zgrabili so za orožje.

[1]) XII., str. 145.